

SOCIO-ECONOMIC PHENOMENA AND PROCESSES (SEPP)

STUDYING THE PRACTICE AND TECHNOLOGY OF USING THE STOCK EXCHANGE DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE MANAGEMENT OF ECONOMIC NETWORKS

Jurayeva Gulzira Ilhomjon qizi

Doctoral student of the Higher School of Business and Entrepreneurship

Annotation: *This article discusses the study of the practice and methodology of the use of digital technologies by the stock exchange in the management of economic sectors.*

Keyword: *Economics, education, management, stock exchange, digital technology, use, practice, progress, technique.*

Kirish

Hozirgi kunda texnika va texnologiyalar borgan sari rivojlanmoqda. Ushbu maqolada, iqtisodiyot va uning tarmoqlarini raqamlashtirish va yangi texnika va texnologiyalarni olib kirishni yoritib berilgan. Ushbu maqolada, iqtisodiyot va uning tarmoqlarini raqamlashtirish va yangi texnika va texnologiyalarni olib kirishni yoritib berilgan. Raqamli iqtisodiyot - bu xo'jalik faoliyatini yuritish bo'lib, bunda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishdagi asosiy omil raqamlar ko'rinishidagi ma'lumotlar bo'lib, katta hajmdagi axborotlarni qayta ishlash va shu qayta ishlash natijasini analiz qilish yordamida har xil turdagi ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, texnologiyalar, qurilmalar, saqlash, mahsulotlarni yetkazib berishda oldingi tizimdan samaraliroq yechimlar tadbiriq qilishdir. Boshqacha qilib aytgancha, raqamli iqtisodiyot bu onlayn xizmatlar ko'rsatish, elektron tulovlar amalga oshirish, internet savdo, kraudfanding va boshqa turdagi sohalarni raqamli kompyuter texnologiyalarini rivojlanishi bilan bog'langan faoliyatdir.

So'ngi vaqtlarda "raqamli iqtisodiyot" tushunchasi juda ko'p marta qo'llanilmoqda. Darhaqiqat, ko'plab rivojlangan mamlakatlarda raqamli iqtisodiy ularning rivojlanish omillariga sezilarli darajada ta'sir o'tkazgan. Jamiyat hayotida raqamli iqtisodiyot muhim rol o'ynaydi. Demak, ushbu maqola raqamli iqtisodiyot haqida bo'ladi. Una "Raqamli iqtisodiyot nima?", "Raqamli iqtisodiyot vazifalari va maqsadlari", "Raqamli iqtisodiyotni O'zbekistonda rivojlanishdagi to'siqlar" kabi muhim savollarga javob izlashga harakat qilamiz.

Raqamli iqtisodiyotni afzalliklari-Albatta, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, zamonaviy texnologiyalarning hayotimizga tadbiiq etilishi har bir inson hayotida ko'plab ijobiiy imkoniiyatlar berishi mumkin. Raqamli texnologiiyalar rivojlanishi ortidan inson, unga kerakli xizmatdan tezroq foydalanishi, internet orqali o'ziga kerakli mahsulotlarni arzon sotib olish bilan ko'plab pul mablag'larini tejashi mumkin. Masalan biron bir kitobning elektron ko'rinishda sotib olish Sizga, shu kitobni chop etilgan ko'rinishini sotib olish ancha arzonga tushishi mumkin. Yoki bo'lmasa oddiiy iste'molchi o'zi ham tadbirkor bo'lishi, uyidan chiqmagan holda onlayn savdo-sotiiq bilan shug'ullanishi mumkin.

- ishlab chiqarishda mehnat samadorligini oshishi;
- kompaniiyalarining raqobatbardoshligini o'sishi;
- ishlab chiqarishdagi harajatlarning kamayishi;
- yangi ish o'rinlari yaratilinishi;
- yangi zamonaviy kasblar paydo bo'lishi;
- kambag'allikni yengish va ijtimoiiy tengisizlikni yuqolishi.

Raqamli iqtisodiiyotda davlatning o'rni-Dunyo tajribasini o'rganish natijasida shu narsa aniiq bo'ldiki, raqamli iqtisodiiyoti rivojlangan mamlakatlarda raqamli iqtisodiiyotda davlat(hukumat) bozor "o'yin" qoidalarini o'yinning barcha ishtirokchilari uchun belgilaydi va bunda davlatning eng muhim vazifasi sifatida o'yin ishtirokchilari uchun bir xil, teng huquqli va imkoniiyatli sharoit yaratib berish hisoblanadi. Ya'ni, bozorda katta kompaniiya bo'ladimi yoki kichik biznes, ular teng huquqli hisoblanadi. Ularga bir xil imkoniiyatlar beriladi. Davlat qoidalarga amal qilinishi va oxir oqibatda oddiiy iste'molchi sifatli, zamonaviy xizmat yoki mahsulot olishi ta'minlanadi. Demak, raqamli iqtisodiiyot rivojlanishi uchun davlat hamma uchun teng sharoit yaratib berishi, iloji boricha bozor qoidalari, qonunlar, shartnomalar shaffof bo'lishi, qonunlar bozor talabidan kelib chiqqan holda(ya'ni bozordagi rivojlanish tendensiiyalarini oldindan aniqlay olishi va kerakli normativ hujjatlarni qabul qilishi) o'yin ishtirokchilari uchun erkinlik berishi zarur. Raqamli iqtisodiiyot O'zbekistonda-Dunyo mamlakatlari kabi O'zbekistonda ham raqamli iqtisodiiyot rivojlanmoqda. Kundalik hayotimizga axborot texnologiiyalarni tadbiiq qilinishi ortidan oddiiy insonlar uchun ko'plab imkoniiyatlar yaratilmoqda. Hozirga kunda uydin chiqmasdan ko'plab oziq-ovqat mahsulotlari va taomlariga buyurtma berishimiz, ularni uyimizgacha yetkazib berishlari mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiiyalari va kommunikatsiiyalarini rivojlantirish vazirining birinchi o'rinbosari Olimjon Umarov ta'kidlashicha, raqamli iqtisodiiyot alohida faoliiyat turini emas, balki ishbilarmonlik, sanoat obyektlari, xizmatlarda axborot texnologiiyalaridan faol foydalanishni anglatadi. Agar oddiiy iqtisodiiyotda moddiy buyumlar asosiiy resurs hisoblansa, raqamli iqtisodiiyotda bu qayta ishlanadigan hamda uzatiladigan axborot, ma'lumotlar bo'ladi.

Qimmatli qog'ozlar bozori uning ishtirokchilariga asoslanadi. Ular turli xil xususiyatlarga ko'ra tasniflanishi mumkin. Keling, ularning nima ekanligini batafsil ko'rib chiqaylik.

1) Fond Bozoridagi Intermarket Ishtirokchilari

Intermarket xizmatga jalb qilingan yoki bir vaqtning o'zida turli xil bozorlarda ishlaydigan ishtirokchilar, ulardan biri - *Aksiya*.

Ushbu ishtirokchilar tarkibiga ularni turli xil aktivlarga sarmoya kiritadigan mablag'lar egalari kiradi: nafaqat qimmatli qog'ozlarga, balki ko'chmas mulkka, valyutalarga va boshqalarga.

Bundan tashqari, intermarket ishtirokchilari - bu bir vaqtning o'zida bir nechta turli xil bozorlarda ishlaydigan ma'lumot beruvchi, maslahat beradigan, reyting beradigan va boshqa mutaxassislar.

2) Bozor Ichidagi Ishtirokchilar

Haqida *ichki bozor*, bunday ishtirokchilar, aksincha, o'z faoliyatlarida faqat yoki asosan qimmatli qog'ozlardan foydalanadilar.

Intramarket ishtirokchilari *professional* va *professional bo'lmagan*.

Professional bo'lmagan ishtirokchilar - bu emitentlar, shuningdek sarmoyalash uchun mo'ljallangan pulni to'liq yoki qisman qimmatli qog'ozlarga sarmoya kiritadigan investorlar.

Qimmatli qog'ozlar bozorining professional ishtirokchilari fond bozorida ma'lum funktsiyalarni amalga oshirish. Ushbu tadbirlar faqat olgandan keyin amalga oshirilishi mumkin *litsenziyalar*.

Kompyuterlashtirilgan bozorning bir nechta o'ziga xos xususiyatlari mavjud:

1. Savdo jarayoni avtomatlashtirilgan va uzluksiz;
2. Narxlar ommaviy emas;
3. Savdo joylari xaridor va sotuvchi joylashgan joyda joylashgan;
4. Bitim ishtirokchilari jismonan hech qayerda uchrashishmaydi.

Spot bozor qimmatli qog'ozlar bozorining aksariyat qismini egallaydi. Derivativlar ko'pincha lotinlarda sotiladi. U quyidagilarga bo'linadi:

- ***pul*** - bu yerda muomalada bo'lgan asboblarning muddati bir yildan oshmaydi, cheklar, veksellar, shuningdek qisqa muddatli obligatsiyalar qo'llaniladi;
- ***sarmoya*** yoki ***kapital bozori*** - asboblarni muomalada bo'lganiga bir yildan oshdi (aktsiyalar, o'rta va uzoq muddatli obligatsiyalar).

1.3. Qimmatli Qog'ozlar Bozorining Vazifalari

Qimmatli qog'ozlar bozori iqtisodiyotda bir qator muhim vazifalarni bajaradi. Ular 2 ta katta guruhga bo'lingan - *umumiy bozor* va *aniq*.

Bozorning umumiy funktsiyalari har qanday bozor uchun odatiy. Bunga quyidagilar kiradi:

1. **Narxlar** - etarli miqdordagi ishtirokchilarning o'zaro ta'siri tufayli qimmatli qog'ozlarga talab va taklif shakllanadi. Ularning o'rtasida muvozanat o'rnatilganda, qiymat hosil bo'ladi.
2. **Buxgalteriya hisobi** muomalada bo'lgan qimmatli qog'ozlarni registrlarda majburiy aks ettirishdan iborat; professional ishtirokchilar ro'yxatdan o'tgan bo'lishi, litsenziyaga ega bo'lishi, sertifikatlashdan o'tishi kerak; bitimlar protokollarda, shuningdek shartnomalarda aks etadi. Bundan tashqari, buxgalteriya funktsiyasi tufayli davlat fond bozoridagi faoliyat ustidan nazoratni amalga oshirish imkoniyatiga ega.
3. **tijorat** qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalardan foyda olish imkoniyatini anglatadi.
4. **Axborot funktsiyasi** bozor maksimal darajada axborot shaffofligi printsipli asosida ishlashini anglatadi. Operatsiyalar ishtirokchilari kerakli barcha ma'lumotlarni olishlari mumkin.
5. **Normativ** - operatsiyalar mamlakatlar iqtisodiyotiga, shuningdek, jamiyatdagi turli jarayonlarga ta'sir ko'rsatishga yordam beradi.

Davlatning raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo'lini tanlaganligi axborot texnologiyalari sohasida va umuman, elektron hujjatlar aylanmasi sohasida yangi yo'nalishlar ochib beradi. «Raqamli texnologiyalar» tomon burilish ro'y berishiga butunjahon internet tarmog'i va sifatli aloqaning rivojlanishi sababchi bo'ldi. Oqibatda katta hajmdai ma'lumotlar almashinish va ularni to'plash imkoni paydo bo'ldi, bu esa, o'z navbatida, to'plangan axborotni qayta ishlashga, bashorat qilishga, asoslangan qarorlar qabul qilishga va xilma-xil usullarda foyda olishga imkon beradi. Bularning barchasi uchun esa mos keluvchi infratuzilma, boshqacha qilib aytganda, global axborot platformalari ekotizimini yaratish zarur bo'ladi. Biroq bunda ma'lumotlarni yo'qotish, biznesni yo'qotish, ish o'rinlarining qisq'arishi, havfsizlikka putur yetishi riski va modernizatsiya qilish zarurati vujudga keladi. Bu masalalarni tezda hal qilish zarur, chunki bu borada kechiqish jiddiy risklarga olib keladi. Ro'y berayotgan o'zgarishlarda raqamli iqtisodiyotning afsona yoki haqiqat ekanligi emas, balki bu o'zgarishlarning jamiyatga qanday xizmat qilishi muhim rol o'ynaydi. Hozirgi davrda biz texnologiyalar qanday qilib ommaviy xizmat ko'rsatish sohasini tubdan o'zgartirayotganini ko'ryapmiz.

Raqamli axborot bozori asosiy xususiyatlaridan biri

– qaror qabul qilishdagi tezkorlik va osonlikdir. Salmoqli ishlab chiqarish bazasi bu yerda oxirgi o'rinda turadi. Abadiy bo'lib ko'ringan va tarmoq bozorlarida juda katta ulushlarga ega bo'lgan ulkan korporatsiyalarsanoqli yillar ichida umuman tarixga ega bo'lmagan kompaniyalarga o'rnini bo'shatib berdi. Shunday qilib, «raqam» modasi o'tib ketishini poylab o'tirish mumkin emas. Bu evolyusiyaning tabiiy va shafqatsiz bosqichi bo'lib, unda o'tgan asr qoidalari va ko'lamlari bilan yashayotganlar qolib ketadi. Bu yerda ularni dinozavrlarga o'xshatish juda o'rinli bo'lar edi. Infonomika

– nisbatan yangi bir fan bo'lib, axborot qiymatini iqtisodiy aktiv sifatida asoslab beradi. Ushbu uslubiyat mualliflari ma'lumotlarni alohida fayllar bilan emas, balki kompleks ravishda baholashni tavsiya qiladilar va axborot 44 qiymatining asosiy mezonlaridan biri sifatida ochiqlikdan foydalanishga chaqiradi

– axborot olish qanchalik qiyin bo'lsa, u shunchalik qimmat bo'ladi. Bunda aloqa kanallarini baholash

–axborot qiymati muayyan kommunikatsiya sektori doirasida foydasi, ta'sir darajasi, miqdori va manfaatdor tomonlar uchun ochiqqligi bilan belgilanadi. Algoritmni monetizatsiya qilish

–ularning iqtisodiy salohiyati aniqlanadigan jarayon.

Baholash algoritmi esa

– muayyan, universal tovar bo'lib, turli bozorlar va tarmoqlarda qo'llanishi mumkin. Axborot tovar sifatida ushbu bosqichda jarayonlar, texnologiyalar va algoritmni iqtisodiy asoslab berish uchun javobgar bo'lgan markazlashtirilgan organga ega emas. Shunday qilib, axborot aktivlarini baholashda aniq me'yorlar mavjud emas. Lekin aynan u uddaburon va tadbirkor kompaniyalar va shaxslar oldida ulkan foyda olamini ochib beradi. Kim birinchi bo'lsa

– u istaganini oladi, undan keyingilar esa faqat qolgan narsalarini olishi mumkin bo'ladi (ya'ni, barcha narsa g'olibga). Biznes yuritishning eski sxemalarini yuz foiz anaxronizm deb hisoblash uzoqni ko'ra bilmaslik bo'lar edi. Tarmoqlar o'rtasidagi chegaralar yo'q bo'lmoqda, yangi imkoniyatlar paydo bo'lmoqda, lekin har qanday tijorat munosabatlarining asosida doimo bitta oddiy istak

– tovar yoki hizmat so'itsh yoki sotib olish istagi yotadi. Mavjud aktivlarni o'zgargan o'yin qoidalariga ongli ravishda moslashtirish bunday vaziyatda yagona to'g'ri va, asosiysi, samarali yechim hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyot jarayoni quyida ko'rsatilganlarni o'zgartirishdir:

- biznes yuritish modellari va mavjud hizmatlar portfelini;
- mijozlar va hamkorlar bilan munosabatlarda xulq-atvor standartlarini;
- shaxsiy tarkibni o'qitish va motivatsiya qilishga alohida e'tibor qaratgan holdagi korporativ madaniyatni;
- virtuallashtirish, bulut texnologiyalari joriy qilgan holda IT-bo'limlar javobgarlik darajasi va reglamentni;
- yangi texnologiyalar, muhitning dasturiy-apparat talablari, mijozlar va hamkorlarning manfaatlarini hisobga olgan holda kompaniya infratuzilmasini tashkil qilishni.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan xulosa qiladigan bo'lsak, iqtisodiyot biz uchun eng kerakli sohalardan biri ekanligini ko'rishimiz mumkin. Lekin biz uni rivojlantirishimiz uchun uni raqamlashtirishimiz kerak ekanligini anglashimiz kerak. Ya'ni agar uni raqamlashtiradigan bo'lsak maksimal darajada samaradorlikka erishamiz ekan. Bu esa xarajatlarni minimallashtirib, maksimal foydaga erishamiz degani.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati;

1. Mirziyayev Sh.M. Мы все вместе построим демократическое и процветающее государство Узбекистан. Т., «Узбекистан», 2016
2. Mirziyayev Sh.M. Критический анализ, жесткая дисциплина и персональная ответственность должна стать повседневной нормой в деятельности каждого руководителя. // Народное слово, 16.01.2017.
3. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии действий по дальнейшему развитию РУз». 07.02.2017., № УП-4947.
4. Постановление Президента РУз от 3 июля 2017 года ПП-3832 «О мерах по развитию цифровой экономики в РУз»
5. <https://mininnovation.uz/uz/news/raqamli-iqtisodiyot-muammolar-va-imkoniyatlar>
6. <https://www.texnoman.uz/post/raqamli-iqtisodiyot-nima.html>
7. Nishonqulov, S. F. O. G. L., & Solidjonov, D. Z. O. G. L. (2021). Ta'lim biznesida raqamli innovatsion texnologiyalar. Science and Education, 2(6), 233-238.